

УДК 323.2-042.3:[323.1+316.34]

ІНСТИТУЦІЙНИЙ СТАТУС ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ У РОЗКОЛОТОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ЕЛЕКТОРАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Денис Попков

*Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
філософський факультет, кафедра політології
майдан Свободи, 4, 61022, м. Харків, Україна*

Продовжуючи власні дослідження інституційного забезпечення консолідації розколотого суспільства, автор пропонує розглянути статус засобів масової інформації в електоральному процесі. За допомогою аналогії з інститутами юриспруденції оцінено потенціал впливу засобів масової інформації на легітимність представницьких органів влади за допомогою маніпулюючого втручання у сферу індивідуального вибору. Сформульовано заходи з інституційного забезпечення нейтральності засобів масової інформації у комплектації легіслатур первинного рівня, окреслено напрями подальшої наукової розвідки для формулювання рекомендацій під час формування представницьких органів влади вищого рівня.

Ключові слова: волевиявлення, інклюзивність, електоральний вибір, інформаційні маніпуляції, легітимність, розколоте суспільство.

Запропонований у попередніх публікаціях [1; 2] методологічний підхід до з'ясування сутності виборів до легіслатури як політичної угоди між виборцями й обраним кандидатом за допомогою аналогії з інститутом представництва у юриспруденції дозволяє через аналіз впливу умов формування волі виборців щодо змісту такої політичної угоди спробувати оцінити роль ЗМІ як інституції сучасного суспільства «за лаштунками» *транзитодетермінованого* демократичного контексту¹.

Середовищем буття для окресленого об'єкту дослідження є розколоте суспільство у запропонованій нами інтерпретації цієї категорії [3], а предметом дослідження виступає електоральний аспект діяльності ЗМІ.

Сам по собі концепт *волі* має дуже об'ємний і дискусійний філософський / теологічний, психологічний та юридичний контексти, наведення і порівняння яких не тільки видається зайвим з точки зору окреслених меж цієї публікації, але й, насамперед, через значну ускладненість та неосаяжність матеріалу². Керуючись метою сформулювати за результатами дослідження практичні рекомендації щодо побудови суспільно-консолідуючої виборчої системи як ефективного механізму подолання розколу [8] та застосувавши до такого обсягу матеріалу методологічний принцип оптимізації, відомий під назвою «лезо Оккама», вважаємо за можливе досліджувати індивідуальну волю виборця саме через складові детермінанти конкретного вибору.

1 Мається на увазі стійка асоціація сприйняття діяльності ЗМІ виключно як «колективної похідної» від загально визнаної демократичної цінності свободи на вираження власних поглядів і заборону цензури, яка (асоціація) підіймає статус ЗМІ як незамінної інституції у політичному процесі на «недосяжну» до критичного осмислення гору в спробах розбудови демократії в пострадянській дійсності.

2 Варто лише навести талановитіших представників людства, до праць яких у своїх міркуваннях і висновках апелюють счасні дослідники цього концепту: Аристотель, Фіхте, Кант, Гегель, Шопенгауер, Ніцше, Енгельс, Джемс, Юнг, Фромм, Хайдеггер, Ясперс, Фукуяма, Сеченов [4], Руссо, Жувеналь, Соловйов, Ільїн [5], Достоевський, Сартр [6], Лосський, Бердяев [7].

Тут можна запропонувати виділення сутнісного та процедурного аспектів; останній, загалом, кореспондується з розумінням визначеної активної інклюзивності [2, с. 40]. Забезпечення цього процедурного аспекту значною мірою охоплюється визнаним принципом загальності виборів, з тією відмінністю, що окрім його закріпленості у законодавстві разом із звичайними застереженнями (вік, визнання недієздатним у судовому порядку), потрібно враховувати фактичні перешкоди (територіальна віддаленість виборчої дільниці, грамотність, мовний бар'єр, наявність і складність процедури попередньої реєстрації, перебування за кордоном тощо) понад такі застереження.

Зрозуміло, що такий підхід певною мірою підміняє волю виборця в цій частині дослідження більш узагальнюючим поняттям – його виборчою правосуб'єктністю³. Втім, на наш погляд, це виправдовується коректністю застосованої аналогії з угодою (правовідносинам представництва) з точки зору визначення волевиявлення як зовнішньої маніфестації суб'єктності (воля як складова останньої), делегування індивідуальної частини якої і концентрує в створюваних державних органах народний суверенітет.

Сутнісний аспект, вплив на який потенційно здатна регламентувати виборча система, у сучасних умовах інформаційного суспільства можна окреслити через рівень достовірної обізнаності виборця з дійсними відомостями про кандидатів, що впливатимуть на визначення ступеню їх підтримки. Ця теза узгоджується із уявленнями засновника соціальної математики Н. Кондорсе, який стверджував, що для визнання легітимності рішення народного зібрання необхідно бути переконаному в тому, що той, хто його приймає, володіє певним набором знань, оскільки істина сама по собі не є чистою формою, априорі властивою homo sapiens [9, с. 56]. Дійсно, сама суть індивідуального вибору як у категорично дихотомічній конструкції («за» – «проти»), так і за ранжування (альтернативне або переважне голосування) підтримки передбачає селекцію за певними критеріями шляхом співставлення якостей запропонованої альтернативи із такими критеріями. І якщо питання формулювання виборцем таких власних критеріїв хоча і детермінована досвідом, світоглядом, освітою, стереотипами, але є виключно його внутрішньою справою⁴, то якість об'єктів вибору – явище зовнішнє.

Попри те, що презюмована обґрунтованість власного рішення в очах суб'єкта⁵ тяжіє до того, щоб спиратися на факти, які виборцем розглядаються як достовірні, слід визнати, що повна і дійсна обізнаність однієї людини про іншу є неможлива, та і не бажана⁶. Відтак, електоральний вибір, як і будь-який інший, як правило, уособлює рішення в умовах обмеженої інформації⁷, що «примушує» звертатися до певної інтерпретації «якостей» об'єктів вибору задля заповнення відсутніх складових. Втім, і така інтерпретація не є виключно приналежністю / продуктом власної свідомості.

Так, одним із фундаментальних фактів сучасного соціально-політичного життя є значне посилення впливу засобів масової інформації на політичний процес. Такий вплив має суперечливий характер: з одного боку, завдяки значному розвитку ЗМІ ми маємо можливість читати, бачити і чути про політичне життя значно більше, чим це було

3 В цьому контексті процедурний аспект співвідноситься з дієздатністю.

4 Свобода у розумінні супервибору – вибору критеріїв вибору.

5 Припущення іншого зумовлювало б дефект інтелектуальної складової дієздатності, а отже – заперечувало суб'єктність.

6 У світлі гарантій встановленого ст.8 Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини 1950 р. права на повагу до приватного і сімейного життя, на яке (із певними застереженнями) можуть розраховувати і публічні особи.

7 Маються на увазі слушні застереження щодо «повноти поінформованості» актора в межах теорії раціонального вибору.

будь-коли раніше, але в той же час ЗМІ набувають статусу посередника між людиною і фактами, постулювати об'єктивну незаангажованість якого – те саме, що і заперечувати наявність особистої думки у кожного співробітника ЗМІ. Це дозволяє не тільки зазіхати на монополізацію їх інтерпретації, але й фільтрувати доступ до фактів чи взагалі створювати їх «фейки» – маніпулювати політичною свідомістю громадян. Треба визнати, що навіть послідовність та обрання моменту (для утворення асоціацій з іншими подіями) висвітлення певних фактів / думок (без їх спотворення) здатна створити необхідний контекст для подальшої оцінки споживачами інформації такий фактів/думок під бажаним для висвітлювача кутом зору.

Оскільки доступ до влади, яка опосередковує регламентацію розподілу соціальних благ, це завжди доступ до ресурсів, зокрема – матеріальних, у світі панування ідей капіталізму, що беруть свій початок з кальвіністського протестантизму та доводять до логічного завершення трансформацію дихотомії «добро – зло» у «вигідно – не вигідно», цілком передбачуваним є, по-перше, сприйняття електорального простору як політичного ринку (з метафори перетворився у політологічну категорію [10]), а, по-друге, широке залучення ЗМІ (які теж мають власників із конкретними політичними уподобаннями і пов'язаними із ними економічними інтересами) до виведення на політичний ринок продуктів-кандидатів та їх просування із застосуванням всього арсеналу рекламних технологій і недобросовісної конкуренції, зумовлених прагненням до ефективності (максималізації вигоди).

Загрозу деградації саме західної демократії (зусилля з транзити якої на пострадянській простір перетворилась ідею-фікс парадигми власного розвитку) через її імітацію у світлі фактору ЗМІ визнавав Дж. Сарторі, який в книзі «Повертаючись до теорії демократії» писав, що «Влада виборів – це механічна гарантія демократії; дійсна ж гарантія створюється умовами, в яких громадянин отримує інформацію і виявляється під впливом тих, хто створює громадську думку. Вільні вибори із невільними думками нічого не виражають» [11, с. 87]. «Можна сказати, що в ЗМІ функція впливу, переконання починає витісняти останні мовні функції (наприклад, інформування), і засоби масової інформації перетворюються на засоби масового впливу», – наголошує і поточна генерація дослідників проблем комунікацій в особі С. Ільєсова і Л. Амірі [12, с. 11].

Сформульована Дж. Сарторі ідея стала однією з центральних для цілого напрямку в тлумаченні демократії (пов'язаного, зокрема з роботами Г. Шиллера, Р. Гудіна, П.-І. Шереля), сутність якого можна позначити антитезою «демократія проти маніпулювання». Центром уваги для цього напрямку є особливості процесу формування думки громадян, яка потім знаходить своє вираження в голосуванні. Зокрема, П'єр-Ів Шерель звернув увагу на проблему ролі засобів масової інформації як універсального посередника між громадянами і світом реальної політики. Фактично громадяни, на думку Шереля, відчуючи потребу скласти думку про те, що відбувається в політиці, практично цілком залежать від змісту інформації ЗМІ і характеру її подачі. Згідно вказаного дослідника, ця інформація «не може вийти з владного поля, так само як обертання планет визначається усуванням тяжінням. Інформація дається споживачеві лише тому, що служить інтересам її розповсюджувача або принаймні не шкодить їм, підкоряючись певним умовам». Тому, за переконанням Шереля, «якщо вільне формування думки – непорушний принцип демократичного контракту, то <...> Якість думки громадян обумовлює якість демократичного життя в будь-якій країні або соціальній групі, будучи метою боротьби всіх претендентів на владу» [13, с. 8–10].

Співвідносячи означену роль ЗМІ у виборчому процесу із сформульованими раніше вимогам до виборчої системи [2, с. 40], можна зробити висновок, що ЗМІ через потенціал

спотворення інформації щодо кандидатів здатні скасувати фактичну відповідність нормативно інституційованого механізму виборів засадам активної і змішаної інклюзивності (одвічна проблема неспівпадіння між «належним» та «наявним»).

Автор визнає, що питання об'єктивності та неупередженості ЗМІ за своїм змістом та арсеналом вирішення виходить за межі виключно політичної сфери, проте, оскільки це є вагомим фактором, що у підсумку впливає на легітимність влади, певні міркування щодо його вирішення можуть бути враховані і при конструюванні моделі виборчої системи для розколотого суспільства. Так, не поглиблюючись у дослідження пропозицій щодо вдосконалення роботи ЗМІ (утворення конкурентної середовища, встановлення правових гарантій самостійності редакційної політики або заходів юридичної відповідальності за наклеп чи запровадження механізмів спростування недостовірної інформації тощо), можна стверджувати, що всі такі заходи «кількісні» за своєю сутністю, адже не передбачають зміни принципового статусу ЗМІ як універсального інформаційного посередника, наділеного власною суб'єктивністю, а отже, потенціал маніпулювання (впливу на названі аспекти інклюзивності) залишатиметься іманентною властивістю ЗМІ.

Вважаємо, що окреслена проблема принципово може бути вирішена не шляхом збільшення кількості ЗМІ, яка покладає достовірність і повноту інформації у залежність від стихії конкуренції⁸, а шляхом забезпечення дієвості альтернативних щодо ЗМІ та позбавлених власної суб'єктивності (а отже і інтересів) каналів інформування виборця стосовно кандидатів. І тут йдеться не про Інтернет, адже пошук і критичний аналіз відомостей передбачає не тільки активність виборця і методологічну компетентність, але й навряд чи можна стверджувати про принципову розбіжність у засадах функціонування ЗМІ й авторів (найчастіше – анонімних) повідомлень чи так званих «блоггерів – лідерів думок» в Мережі з поглядом потенціалу маніпуляцій або виключення заангажованості.

Незалежним від ЗМІ та достовірним каналом інформації є лише безпосередня власна обізнаність (потрібно виключити комунікаційного посередника, який є самостійним / зацікавленим актором у політичному процесі) виборця про кандидата⁹. У свою чергу, дієвість такої інформаційної альтернативи ЗМІ зумовлює максимальну розмірну наближеність виборчих округів до меж звичайного оточення виборця, щоб був задіяний принцип сусідства «всі про всіх знають». «Використання прямих виборів, – відзначає А. Серьогін, – де не можливий підкуп, компромат і дезінформація, можливо лише на малих компактних територіях, на яких громадяни знають гідних жителів «не за чутками», а по їх справах і заслугах» [14, с. 150]. Через невеличкий територіально і за населенням розмір виборчого округу / дільниці, на ньому має «розігруватися» лише один представницький мандат до представницького органу першого рівня, адже напряму комплектувати національний парламент у такий спосіб неприпустимо через дуже велику кількість депутатів, що будуть обрані по таких одномандатних округах з усієї країни. Очевидно, що такі «розмірні» застереження зумовлюють неможливість використання інструментів комплектації такої легіслатури першої ланки, що пропонуються пропорційною виборчою системою.

8 Метою такої конкуренції у підсумку є прибуток, а не достовірність, яка взагалі може не розглядатися маркетинговою стратегією конкретного ЗМІ через те, що висловлення лише «голих» фактів без оціночних суджень сприйматиметься менш видовищним (обсяг аудиторії), а претензія на рівну представленість всіх позицій у реаліях є нездійсненим ідеалом.

9 Можна провести аналогію між рівнем «доказової ваги» в юриспруденції свідчень безпосереднього спостерігача подій (об'єктивність «викривлятиметься» лише на коефіцієнт «дефектів» сприйняття такого свідка) та свідка, якому щось відомо «з чужих слів» (коефіцієнт «викривлення» об'єктивності значно збільшується навіть без урахування ймовірності навмисного спотворення з боку першоджерела «чужих слів»).

Припускаємо (в режимі уявного експерименту), що через окреслену локальність кожної такої окремої виборчої кампанії на теренах всієї держави та відносно невелику «ціну перемоги»¹⁰, ЗМІ, які за своїм впливом на аудиторію та політичною прихильністю асоційованих з ними фактичних власників претендують на роль універсального і заангажованого посередника між дійсністю та виборцями, виключно з міркувань економічної доцільності не втручались би в політичний процес на цьому етапі. Переконані, що перевищення вартості витрат на здійснення політично вмотивованої інформаційної маніпуляції (як орієнтир можна брати вартість рекламного часу) над ймовірним зиском від досягнення бажаних результатів такої маніпуляції в сучасних умовах «ринкової» економіки є набагато ефективнішим запобіжником спотворення волі виборців, аніж звичне підняття рівня юридичної відповідальності¹¹ за такі маніпулятивні дії.

Наведені міркування інституційного забезпечення максимальної нейтральності (або мінімізації ефекту від ймовірного втручання) ЗМІ в перебігу політичної кампанії, що має особливе значення у розколотому суспільстві, адже така нейтральність дозволяє адекватно оцінити дійсний (а не штучно збільшений на екранах телеканалів з міркувань політичної доцільності) обсяг і гостроту суспільного протесту та ступень його конфліктогенності, потребують подальшого розвитку при вирішенні питання комплектації представницьких органів вищого рівня (коли витрати на «набуття» відповідного мандату є домірними вигоди від можливостей його неправомірного використання). Перспективними для наукової розвідки в цьому напрямку вважаємо елементи концепції соборної демократії, захищеної за дисертаційним дослідженням А. Котельнікова [15, с. 8], та зауваження щодо організації виборчої системи сучасного канадського політолога К. Макферсона¹². У сукупності із нашими пропозиціями¹³ щодо забезпечення поточної легітимності легіслатур результати окреслених подальших досліджень дають підстави для обережного оптимізму відносно можливості в межах електорального дизайну комплексного формування умов для укладання дійсних і ефективних політичних угод між виборцями та депутатами.

Список використаної літератури

1. Попков Д.О. З'ясування сутності функціонування виборчої системи через юридичну аналогію. *Регіональні студії*. 2018. № 14. С. 48–52.
2. Попков Д.О. Обґрунтування засад побудови консенсусно-орієнтованої виборчої системи. *Регіональні студії*. 2018. № 15. С. 38–45.
3. Попков Д.О. Розколоте суспільство: пропозиції до операціоналізації терміна. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2018. Вип. 3(39). С. 90–95.
4. Меньчиков Г.П. Сущність волі. *Вестник психофизиологии*. 2015. № 4. С. 106–109.

10 Обсяг ймовірного впливу набутого мандату на можливість конвертації його статусу в економічну ренту із позитивним значенням з урахуванням ймовірних витрат цільового залучення медійних ресурсів значущих для цієї території ЗМІ (емність корупційної привабливості).

11 Ефективність запровадження відповідальності як інституційний захід очікувано знижується через необхідність дотримання складних і тривалих процедур притягнення й об'єктивну неможливість забезпечення 100%-ої невідворотності і належного описання для подальшої адекватної кваліфікації правовими нормами всієї фактичної палітри інформаційних технологій маніпуляцій ЗМІ.

12 Цей дослідник вважав «найпростішою моделлю, що заслуговує на те, щоб назвати її демократією участі» «парламентську або парламентсько-президентську систему управління радянського типу», пірамідальну систему «з прямою демократією в основі і делегованою демократією на кожному вищому рівні» [16].

13 На момент підготовки цієї статті №16 журналу «Регіональні студії» зі статтею автора «Забезпечення поточної легітимності представницьких органів влади як складова подолання суспільного розколу» ще не був опублікований.

5. Мишина И.Д. К вопросу о сущности права как воли. *Правовые проблемы укрепления российской государственности* / под ред. М.М. Журавлёва, А.М. Барнашова, В.М. Зуева. Томск, 2010. С. 41–43.
6. Лесевицкий А.В. К вопросу феноменологии понимания свободы у Ф.М. Достоевского и Ж.П. Сартра. *Электронный научно-практический журнал Культура и образование*. 2014. № 4 (8). URL: <http://vestnik-rzi.ru/>.
7. Дзема А.И. Детерминизм и индетерминизм в понимании свободы воли (по работе Н.О. Лосского «Свобода воли»). *Актуальные вопросы общественных наук: социология, политология, философия, история*. 2013. № 30. С. 94–99.
8. Попков Д.О. Засади функціонування виборчої системи як чинник консенсусу в розколотому суспільстві. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2018. Вип. 33. С. 74–80.
9. Ястребцева А.В. Интерпретация Кондорсе теории вероятности: о применении математического конструкта к области социального действия. *Кантовский сборник*. 2015. № 4 (54). С. 52–64.
10. Русакова О.Ф., Нежданов Д.В. Развитие концепта «политический рынок»: от научной метафоры к системе категорий политической науки. *Политическая экспертиза: ПОЛИТЭКС*. 2011. Т. 7. № 2. С. 244–262.
11. Sartori G. *The Theory of Democracy Revisited*. Chatham, 1987. Part 1. 247 p.
12. Ильясова С.В., Амири Л.П. Языковая игра в коммуникативном пространстве СМИ и рекламы. Москва : Флинта, 2009. 296 с.
13. Шерель П.И. Строить демократию: свобода формирования и выражения мнений. 13 с. URL: http://www.polisportal.ru/files/File/pubvlication/Starie_publicacii_Polisa/Sh/1993-6-9-Sherel_Stroit_demokratiiu.pdf.
14. Серегин А.В. Антидемократическая сущность избирательных систем. *Северо-Кавказский юридический вестник*. 2015. № 3. С. 145–152.
15. Котельников А.П. Политико-правовые институты соборной демократии : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / Ростовский юридический институт МВД Российской Федерации. Ростов-на-Дону, 2005. 20 с.
16. Макферсон К.Б. Жизнь и времена либеральной демократии. Москва : ВШЭ ГУ, 2011. С. 163–170.

INSTITUTIONAL STATUS OF MEDIA IN A SPLIT SOCIETY: THE ELECTRICAL ASPECT

Denys Popkov

*V.N. Karazin Kharkiv National University,
Faculty of Philosophy, Department of Political Science
Freedom Square, 4, 61022, Kharkiv, Ukraine*

The author proposes to consider the status of the media in the electoral process, continuing its own research into institutional support for the consolidation of the split society. By analogy with law institutes, the potential of media influence on the legitimacy of representative bodies of government is assessed through manipulative intervention in the field of individual choice. Measures on institutional maintenance of media neutrality with formulation of primary levels of legislation are formulated and directions of further scientific research are outlined for the formulation of recommendations in the formation of representative bodies of government of the highest level.

Key words: expression of will, inclusiveness, electoral choice, information manipulation, legitimacy, split society.